

Валентина Мартиненко,
канд. пед. наук, ст. наук. співр.,
провідний науковий співробітник
відділу початкової освіти імені О. Я. Савченко,
Інститут педагогіки НАПН України
(м. Київ, Україна)

ПРОГНОСТИЧНА ФУНКЦІЯ ЗАГОЛОВКА ТЕКСТУ ЯК ПЕРЕДУМОВА АКТИВІЗАЦІЇ ЧИТАЦЬКОГО СПРИЙМАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Першим елементом структури тексту, з якого починається ознайомлення учнів з твором, є заголовок. Він надає читачам орієнтири, за якими в подальшому буде здійснюватися ними сприймання тексту, відіграє важливу роль у його поглибленому розумінні.

Питання формування у молодших школярів умінь самостійно усвідомлювати зміст заголовка, висловлювати з його допомогою смислові здогадки щодо орієнтовного змісту твору, дитячої книжки, можливого подальшого текстового розгортання знайшли відображення у Типових освітніх програмах НУШ для початкової школи, а також подальшу реалізацію у навчально-розвивальних технологіях чинних підручників з української мови та читання.

У наукових дослідженнях літературознавців, лінгвістів, медіафахівців (І. Арнольд, І. Гальперин, А. Ламзіна, Н. Ніколіна, А. Коваленко, Н. Кожина, Г. Крижанівська, В. Кухаренко, Ю. Мар»ємова, Д. Мовчан, Ю. Пешкова, Л. Юлдашева), присвячених вивченню заголовків, об'єктами пильної уваги були питання функцій, типології заголовків, актуалізації їхньої позиції в тексті, класифікації за формою вміщеної в них інформації, комунікативні можливості і т. ін.. У роботах цих та інших дослідників підкреслюється поліфункціональність заголовків: заголовок може виконувати кілька функцій одночасно. Залежно від жанрово-родової приналежності тексту, та чи інша функції відіграє домінуючу роль. Реалізація функцій заголовків відбувається за умови взаємодії таких складників: автор, текст, читач.

З-поміж багатьох функцій заголовків, які виділяють дослідники, ми зупинимо увагу на тих, які є спільними для всіх видів і типів текстів, а також є предметом опрацювання в початковій школі на уроках читання (практично, без вживання термінів). Це номінативна, графічно-видільна, інформативна, прогностична функції. Вони знаходяться у постійному взаємозв'язку і взаємовпливові. Коротко розкриємо сутнісні ознаки зазначених функцій.

Номінативна (називна) функція полягає в тому, що будь-який заголовок є іменем тексту, відділяє один текст від іншого. Ця функція притаманна всім заголовкам, незалежно від структури, семантики, граматичних властивостей його складників тощо.

Графічно-видільна функція заголовків здійснюється з допомогою невербальних засобів: розміру, кольору, типу кеглю, гарнітури шрифту, місця розташування. У такий спосіб заголовок відокремлюється від тексту, привертає увагу дитини, сприяє глибшому проникненню у його зміст. За висловом Л. П. Юлдашевої, «він є тією межею, що ділить простір на дотекстовий і текстовий» [1, с.71]

Інформативна функція у стислому вигляді покликана передати читачеві основну інформацію про зміст тексту. Заголовок бере участь у семантичній організації тексту.

Прогностична функція заголовка пов'язана з побудовою у свідомості читача проєкції щодо змісту тексту на основі інформації, одержаної з назви. Підкреслюючи зазначену функцію заголовка, відома дослідниця І. Арнольд зазначала: «заголовок тексту є важливою частиною початкового стимулу ймовірного прогнозування і вироблення стратегії сприймання [2, с. 69].

У цьому зв'язку інша дослідниця Н. Ніколіна акцентувала увагу на тому, що заголовок, «організуючи читацьке сприймання, створює ефект очікування. Різні типи назв текстів формують різні горизонти очікувань» [3, с. 90].

Однією з основних властивостей заголовка є його тісний смисловий і композиційний зв'язок з текстом. У виявленні читачем цих зв'язків визначальну роль відіграє багатоступеневий механізм антиципації, під час якого

читач висуває передбачення про орієнтовний зміст всього тексту, спираючись на заголовок, індивідуальний читацький досвід, фонові знання. Тобто заголовок апелює до попереднього досвіду дитини ще до початку знайомства з текстом. Варто зазначити, що у більшості заголовків творів, адресованих дитячій читацькій аудиторії, зазначені вище функції, і передусім прогностична, мають експліцитний характер.

Наприклад, на етапі до читання тексту заголовки досить прозоро можуть «підказати» учням: а) хто буде головними героями твору («*Заєць та їжак*», «*Кирило Кожум'яка*», «*Лис Микита*», «*Ведмідь і павучок*», «*Наші мами*» С. Олійника); б) основну тему тексту, дуже стисло розкрити сюжетні орієнтири («*Як ми в космос літали*» В. Нестайка, «*Як Наталка в Лисиці хитринку купила*» В. Сухомлинського», «*Подорож у країну Навпаки*» В. Симоненка, «*Миша, яка пише листа в Париж*» В. Терена, «*Історія бджолиного вулика*» А. Григорука); в) жанр твору («*Казка про яблуню*» А. М'ястківського, «*Зайчаткова казочка*» Ю. Ярмиша); г) емоційне спрямування твору, («*Тетянка усміхається*» В. Сухомлинського, «*Веселі пригоди Мицика і Кицика*» Ю. Чеповецького, «*Гірке морозиво*» М. Конончука, «*Мала Баба Яга сердиться*» О. Проїслера, «*Бешкетливі слова*» З. Мензатюк); д) пори року, місце дії («*Красива осінь вишиває клени*» Ліни Костенко; «*Сади цвітуть*» О. Копиленка», «*Зимова пригода*» І. Бондарчука, «*Степ*» Олександра Олеся; «*Ліс – це диво*» Н. Красоткіної, «*У театрі*» Б.Бойко).

Окремо варто сказати про заголовки, які безпосередньо звернені до читача. Найчастіше вони мають форму питальних і спонукальних речень. Як показує досвід, вони створюють відповідну інтригу, посилюють ефект очікування, активізують діалогову взаємодію дитини з текстом, творчу уяву, читацьке сприймання загалом. Прогностична функція таких заголовків займає сильну позицію. Наприклад, у творах «*Любіть Україну*» В. Сосюри, «*Знайди у календаріку*» М.Чумарної, «*Навіщо кажуть «спасибі»*» В. Сухомлинського, «*Хто сьогодні зірка в класі?»* М. Чумарної, «*Чому лютий лютим зветься*» О. Копиленка, «*Чи далеко до осені?»* В. Чухліба, «*Скільки*

родичів у вітру?» І. Складаного, «Звідки пішли запорозькі козаки» О. Виженка, «Як з'явилася друкована книга» В. Дацкевича, «Чому кішка так часто вмивається?» та ін..

Враховуючи незначний читацький досвід молодших школярів, фонові знання, вікові особливості сприймання текстів різних видів, надзвичайно важливо у роботі із заголовками, передусім у 1-2 класах, добирати такі тексти, де б простежувався тісний, прозорий взаємозв'язок між заголовком і змістом з тим, щоб учні під час читання та після опрацювання твору змогли зрозуміти, а потім пояснити такі взаємозв'язки. У подальшому класовод, під час організації читацького сприймання, прогностичної діяльності школярів, може пропонувати дещо складніші за змістом, типом, формою заголовки. Водночас варто взяти до уваги, що заголовки, які містять підтекст, образний смисл, не будуть для молодших школярів інформативними у контексті прогнозування орієнтовного змісту, наближення їхніх читацьких версій до авторського викладу змісту. У таких випадках заголовки можуть викликати ефект «обманутого очікування».

Отже, прогностична функція заголовка тексту, актуалізуючи фонові знання школярів, сприяє побудові читацьких версій щодо орієнтовного змісту твору, закладає початок текстової інтерпретації. У процесі розгортання подій у тексті та сприйняття їх читачем, відбувається переосмислення змісту заголовка, його конкретизація. Заголовок збагачується додатковим смислом. Повне осмислення його змісту досягається читачем лише після цілісного сприймання твору.

Список використаних джерел

1. Юлдашева Л. П. Функції заголовків. *Web of Scholar*. 2018. Том 5, вип.2. С. 70-74.
2. Арнольд И. В. Стилистика: учебник для вузов. Москва: Флинта, 2016. 384 с.
3. Николина Н. А. Филологический анализ текста. Москва: Академия, 2003. 256 с.